

PAPP ISTVÁN GÉZA

„A Nap korán-kelt Holdja, én”

Ady Endre Hold-motívumáról*

„Ezüst sötétség némasága
holdat lakatol a világra.”

(József Attila)

„Gálás, vasárnapi nép” vagyunk. Számon tartjuk az „emlék-ünnepet”. Sokszor vizsgáztunk már rosszul, mikor az élet Ady-mértéket kért számon. „De ha mégis?” – idézzük reménykedve a költőt, és életművébe kapaszkodva indulunk meglelni Ady s, ami azzal szinte azonos, magyarságunk helyét a „globálisba” fordult XXI. században.

Tavaly az Új versek megjelenésének centenáriuma, idén a költő születésének 130. évfordulója, 2008-ban a 100 éves Nyugat teremt alkalmat eszmecserére Ady Endre életművéről. Nem egyszerűen irodalomtörténeti, líra-történeti helyének, hanem művelődés-, politika- és kultúrtörténeti szerepének újabb értékelésére is sort kellene kerítenünk. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán konferenciát rendeztek a magyar költészetet radikálisan megújító kötet kiadásának centenáriumán. Értékes munkákkal bővült az utóbbi időben az Ady-irodalom. De nem meglepő az sem, hogy szkeptikus nézetek is újólággal kapnak. Megszívlelendő *Kenyeres Zoltán* vélekedése: „Az értelmiség széttartó irányainak részletes mentálitástörténeti vizsgálata lenne képes megmagyarázni a mára kialakult helyzetet. A befelé fejlődés fenntartás nélküli öröme és Ady úgyszólván teljes dekanonizációját [...] Előrejutás? Egyelőre sajnos semmitől sem lehet várni.”¹ Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a „hagyományos” irodalomtörténeti munkák örvendetesen szaporodtak, ide érve a műelemzést, a recepció- és kultusz-, valamint a motívumkutatás területét.² Magam is úgy gondolom, hogy az Ady-mű elmélyültebb értéséhez az ilyen dolgozatok adják a megbízható támpontot. Ezért vállalkozom újólággal hasonló jellegű vizsgálatra. Most Adynak „a maga művelődéstörténeti – kulturális aurája, képi hagyománya révén” (*Király István*)³ jelentős, kutatói feladatként pedig izgalmas, soktartalmú Hold-motívumát, a „holdas

verseit” kísérelem meg bemutatni. Összegezni szeretném az eddigi megközelítéseket és az eredményeket is. Alkalmasint bővíteni kívánom tudásunkat e meghatározó jelentőségű Ady-motívumról.

A Hold-képpel élők, a „holdas versek” megközelítőleg a költői életmű négy-öt százalékát teszik ki. *Földessy Gyula*, Ady „poeta-adminisztrátora” harminchárom versét sorolja, melyekben a kép szerepet vagy éppen jelentős helyet kap.⁴ Természetes az, hogy nem törekedett a teljességre, de meglepő, hogy – bár a versekkel másutt ugyan foglalkozik – a fősorolásban nem említi például a *Beszélgetés a boszorkánnyal* címűt, és igazán különös, hogy *A Mindent hurcolva* sem szerepel a fősorolásban, amely versnek – mint igazolni szeretném – a Hold-képe igazi önszimbólum és a motívum egyik „beérkezési pontja” egyben. Változását a költő alkotta mítoszban-kozmoszban kell látnunk és értékelnünk. Ady Endre költészete ugyanis sokszor igazoltan teremtett sajátos „magán-mitológiát (szimbolikát)”.⁵ Kiemelt helye van benne a Hold-képzetnek. – A korai recepció már érzékeli a költő mitikus látásmódját, és a *Vér és arany* (1907), kivált pedig *Az Illés szekeren* (1908) kötetek megjelenését követően felhívja rá a figyelmet. A különböző világnézetű, más-más esztétikai szemléletű, később oly eltérő utat járó ítések ekkor egyetértően foglalnak állást. *Babits Mihály* 1909-ben így fogalmaz: „[Ady...] mindent valami sajátos, költői és élő világlátásban lát: mondhatni, saját külön mitológiája van. [...] Képei teljesen modernnek, a saját benyomásain alapulók: éppen azért van meg bennük az a spontán, őszinte öserő, ami a legrégebb mitológiák képeiben.”⁶ *Lukács György* szintén 1909-ben írja: „Mitológia lesz az egész életből Ady verseiben. Egy egészen új magyar mitológia jött létre már a magyar versekben is.”⁷ Ugyanebben az évben vetette papírra *Horváth János* az 1910-es jelzéssel megjelent sorait Ady szimbolizmusáról értekezve: „...nem titkolhatom el, hogy az az ihletettséggel, mely ily látomásra képesít, a vallásos elragadtatással rokon őseredetű költőiség [...] az az emberi lélek, mely babonát, mítoszt, vallást, metafizikát teremt, melynek beszéde még évezredek hagyulása után is sejteti az első nagy hit gazdag, eleven színeit.”⁸

* Részlet a szerzőnek, Ady Endre vonzásában címen a szegedi Bába Kiadónál 2007 novemberében, Ady Endre születésének 130. évfordulóján megjelenő kötetéből.

1 Kenyeres Zoltán: Ady Endre és akiknek nem kell – töredékek, Kritika, 2006/9. 28–29.

2 Ld. Tverdota György: „Rákóczi, akárki, jöjjön valahára”; Földes Györgyi: Örök visszatérés: Nietzsche és/vagy Eliade. In: Iskolakultúra, 2006/7–8. 34–40; 41–46.

3 Király István: Intés az őrzőkhöz, Ady Endre költészete az I. világháború éveiben, 1914–1918, Szépirodalmi, Bp., 2. kötet, 1982. 97. A továbbiakban: Király: Intés...

4 Földessy Gyula: Ady minden titkai, Magvető, Bp., 1962. 91–92.; Elemzésében átveszi: Szigeti Lajos Sándor: „Minden Egész eltörött” (A csonkaság verse). In: Modern hagyomány, Lord, Bp., 1995. 223.

5 Ld. Wellek-Warren: Az irodalom elmélete, Gondolat, Bp., 1972. 282.

6 Ady (Analízis), Nyugat, 1909/I. 567. In: Babits Adyról, Dokumentumgyűjtemény (szerk.: Gál István), Magvető, Bp., 1975. 35.

7 Lukács György: Ady Endre. In: Magyar irodalom – magyar kultúra, Gondolat, Bp., 1970. 47.

8 Horváth János: Ady, s a legújabb magyar lyra. In: Tanulmányok, Akadémiai, Bp., 1956. 549–550.

Ezek a nézetek előkészítik Balázs Bélának egy évtizeddel később, Ady halálakor alkotott véleményét, melyben expressis verbis kimondja: „Ady a legtipikusabb és legnagyobb mítoszteremtők egyike a világirodalomban.” Így folytatja: „Egy új magyar mitológia támadt Ady lelkében, de az atavisztikusan benne feltámadás, benne felfajás ébresztette elevenné.” Később pedig: „...a szimbólum csak hordozója, kifejezője a belesűrűsödött hangulatnak, nincsen magában-léte, naiv realitása. Nem mítosz.”⁹ A sajtóságos szimbólum-felfogást most nem elemezhetem, viszont megállapíthatom, hogy az életmű mítoszi jellegű megközelítése mély nyomott hagyott a későbbi értelmezésekben, és más-más megfogalmazásban bár, de hűen kíséri máig az Ady-recepciót. Helye van Szerb Antalnál és Révai Józsefnél, része Halász Előd, Barta János, Rába György, Tamás Attila Ady-szemléletének. Eisemann György szintén él vele, legutóbb pedig, az ő meglátásait is hasznosítva, Földes Györgyi munkájában találkozunk hasonló fölfogással.¹⁰

A „mitikus-mítoszi-mitologikus” kifejezés használata igen elterjedt a különböző művészeti alkotások jellemzőseként. Értelmezése azonban rendszerint esetleges, és főként az egyes művek hangulatát igyekszik érzékeltetni. Tornai József aforisztikusan fogalmaz A három misztika című írásában: „A mítosz: archetipikus emlékeken alapuló őstörténet.”¹¹ A lényegretörő, mégis leszűkítő definíció mellé a kiterjedt szakirodalomból, irányadóként most is a René Wellek – Austin Warren szerzőpár átfogó meghatározását idézem olyanként, amit az Ady-mű értelmezésekor is gyümölcsöztethetőnek tartok: „A »mítosz« [...] olyan terület fölött lebeg, amelyen a vallás, a folklór, az antropológia, a szociológia, a pszichoanalízis és a szépművészetek osztoznak” – írják. Majd Giambattista Vico-ra hivatkozva folytatódik a fejtegetés: „...a »mítosz« ..., miként a költészet, az igazság egyik fajtája, illetve egyenértékű az igazsággal, nem riválisa, hanem kiegészítője a történeti vagy tudományos igazságnak. [...] Az irodalomelmélet szempontjából a fontosabb motívumok talán a következők: a kép vagy ábra, a társadalmi tartalom, a természetfölötti (nem naturalista vagy irracionális) elem, az elbeszélés vagy történet, az archetipusos vagy egyetemes minta, időtlen ideálok időbeli eseményekként való szimbolikus megjelenítése, a programatikus és eszkatologikus szempont, a misztikus aura. A jelenkori gondolkodásban a mítosza-ra való hivatkozás a felsorolt mozzanatok közül

bármelyikre vonatkozhat, s többre is kiterjedhet.”¹² Az Ady-lírájának mítoszi elemeit hangsúlyozó elemzők a kifejezést a fenti értelmezések valamelyikében használják. A fogalmat pedig – mint Balázs Bélánál láttuk – rendszerint összekapcsolják a motívummal és a szimbólummal (szimbolikus motívum). A már sokak által definiált motívum (szimbólum)-fogalomhoz megkerülhetetlenül kapcsolódik a téma és a motívum megkülönböztetésének problémája.¹³ A kettő olykor egymást fedő, többnyire azonban egymástól nagyon is elválasztandó kategória. Ady esetében pl. már Földessy Gyula ún. „motívum-rendjei”, „konkordanciái” kapcsán is élesen fölvetődött a különbségtétel szükségessége.¹⁴ A két kifejezés értelmezésének ellentmondásaira, a következtelen használatra hívom fel itt a figyelmet. Megjegyzem, hogy a polémia a kérdérről nálunk a közelmúltban főként a József Attila-szakirodalomban bontakozott ki. Tverdota György lépett föl ugyanis a motívum-fogalom indokolatlanul túlzott kiterjesztése ellen, és általánosságban a ’téma’ szakszó használatát javasolja a művekben ugyan ismételt felbukkanó, azonban motivikus, egymásra utaló jellemzőket kevésbé mutató vershelyzetek, szituációs hasonlóságok megnevezésére.¹⁵ Egyetértek véleményével, amit József Attila költői életművét vizsgálva így összegzett: „A sokféle (ha nem is tetszőleges) nyelvi formát öltő konstans témától célszerű megkülönböztetni a szorosabb értelemben vett motívumokat, azokat a megszilárdult nyelvi formációkat, amelyek bizonyos elemeikben többször változatlanul visszatérnek, más részeikben alkalomról alkalomra variálódnak. Olykor a fiatal költő rátalál olyan szerencsés formulákra, amelyeket szinte változatlanul beépíthetett érett darabjaiba. Gyakoribb azonban, hogy a visszatérő motívumok formailag csiszoltabban, tartalmilag elmélyültebben bukkannak föl újra, akár többször és többféle változatban. [...] Fontosabbak azok az esetek, amikor a korán kialakított motívum későbbi visszatérései során előre kiszámíthatatlan módon, gondolatilag rendkívüli mértékben elmélyült, tehát a forma lényegi változatlanul hagyása mellett a formai elem jelentésszerkeztében ment végbe döntő változás.”¹⁶ Az „immanens líratörténet” (Szigeti Lajos Sándor), azaz a téma- és motívumkutatás munkálataiban kulcsfontosságú a téma motívummá (szimbólummá) éréseinek a folyamatát vizsgálni, esetleg a „váratlan” minőségi változás pillanatát kimutatni. Tartok tőle azonban, hogy az utóbbi esetet bizonyíthatóan deklarálni, horribile

9 Balázs Béla: Ady mitológiája, Huszadik Század, 1919. aug. (Ady-emlékszáma) 104, 106.

10 I. m.

11 Tiszatáj, 2002/3. 45.

12 I. m., 283–284.

13 Ld. a tárgyban: Papp István Géza: „Ha most híznád meg harangját szíved-

nek...” Ady Endre harang-motívumáról, Magyar Napló, 2004/4. 21.

14 I. m., 337–338.

15 Tverdota György: A tizenkettedik, Korszerűtlen elmékedések József Attila Eszmélet-ciklusának XII. verséről, A Tiszatáj Diákmelléklete 2002/április (83.) 10.

16 Tverdota György: József Attila, Korona Kiadó, Bp., 1999. 15, 16.

dictu a fordulatot jelentő egyetlen alkotást megjelölni, Ady esetében is, igencsak kétes kimenetelű vállalkozás volna. A látványos, de könnyen megkérdőjelezhető „eredmény” magának az életmű egészének önkényes megbontását eredményezhetné. Ugyanakkor az alkotói proceszszus művészi sajátságainak aligha végérvényesen feltárható, soktényezős, szinkron és szimultán asszociációs jellegét egyszerűsíteni megbotcsáthatatlanul. *Gintli Tibor* az Ady-mű „újrafelfedezésének” lehetőségét a viszonylag kisszámú mű kiemelésével gondolja elérni.¹⁷ (Klasszikus példái lehetnek talán Illyés Gyula, Füst Milán megjegyzései.) Noha ő Kenyeres Zoltán könyvével¹⁸ polemizál, én most *Kis Pintér Imrét* idézem ellenpontul és egyetértően, aki Babits, Hatvany Lajos, Németh László nyomdokait követve állítja: „Az Ady-mű belső egysége az, hogy a képzetek, motívumok, szimbólumok stb. ebben a költészetben szerves egész, teljes világot alkotnak, s hogy ennélfogva minden formaelem sajátos pozícióértékekkel is rendelkezik, feltételezi az egész kontextust. [...] Az Ady-mű rendje, logikája egyben egy lírai életmű *története* is.” (Kiemelés az eredetiben.)¹⁹ A fentiek alapján is szükségesnek érzem Ady motívuma forrásvidékének földérítését, a kibontakozása (esetenkénti kötődései) folyamatának nyomon követését.

Nyilvánvaló, hogy Ady Hold-(témája), -motívuma sokfajta életélményből is táplálkozik, és vitathatatlan az is, hogy nagy elődök műveire alludál, s mint írtam, számos művelődés-, kultúr- és líratörténeti előzmény bázisán építkezik. Egy csupán közöttük Edgar Allan Poe lírája.²⁰ Hasonló korélményről, „lelkialkati” (Halász Előd) rokonságról van szó elsősorban, s nem föltétlenül direkt hatásra kell gondolnunk, bár esetenként az is okkal valószínűsíthető. Filológiai adatokkal igazolható, hogy Poenak a hold-képzetet a hangulatfestésnél sokkal nagyobb nyomatékkal alkalmazó művei benne éltek a kor irodalmának miliójában, így ihletforrást jelenthettek a fiatal Adynak is. (Esti csillag, Strófák, Tündérorság, Ulalume, Helénához II. stb.)²¹ Az Ady-költemények képi- és érzésvilága azonban legtöbbször *Eldorádó* című versének ezeket a sorait idézi fel: „»Ott messze túl, / A Hold kigyúl, /

Az Árnnyak Völgye vár ott. / Vágtass el, el.« / Az árny fel-lel / »S eléred Eldorádót.«” (Kosztolányi Dezső újraköltése) Ady ló/lovass motívumának hangulati töltése, holdas tájainak sejtelmessége sem véletlenszerűen emlékeztet az amerikai költő látomásos verseire (Jó Csönd-herceg előtt, Az eltévedt lovas, Vágtatás a Holdnak stb.).

Tudjuk azonban, hogy a Hold-téma, archaikus motívum, szimbólum szinte bizonyosan azonos korú az emberi kultúra hajnalával. Az ezüstösen ragyogó égtest a kezdetektől igézően hatott a művészetekre is. „Magában a Hold az (át)változás, ismétlődés, növekedés és fogyás, halál és újjászületés, illetve újrakezdés jelképe. A Nappal együtt a legrégebb idők óta tisztelt égtest. [...] A Naphoz való viszonya határozza meg szimbolizmusát is. Méretre egyforma nagynak látszik a kettő, de a Hold ritmikusan változtatja alakját, s nincs saját fénye, a Naptól nyeri.” (Jelképtár)²² A Szimbólumtár vallás- és művelődéstörténeti szerepéről szól és kiemeli: „A Hold különböző fázisaihoz kapcsolódó jelentések (újhold: kezdet, születés; telihold: beteljesülés, felnőtt kor; fogyó hold: hanyatlás, öregedés; növény hold: erősödés, növekedés; a holdfogyatkozás pedig halált, megsemmisülést jelent) számos kultúrában fellelhetők.”²³ Szörényi László tanulmánya, A humoros elégia Arany János Visszatekintés című létösszegző versét elemzi. A képanyagát vizsgálva az európai irodalom „hold-költészetét” tekinti át. Rámutat, hogy az álom és a halál Homérosznál megjelent testvérisége az arkádiai Endümion történetben kapcsolódott össze a holdképpel. Idézi Goethét, Baudelaire-t. (Itt emlékeztetek még Verlaine közismert *Holdfény* című versére és a „belgákra”: Maurice Maeterlinck, Émile Verhaeren műveire stb.)²⁴ Szörényi utal Poe lírájára is. A magyar „hold-költészet” első klasszikusaként Ányos Pált említi és felhívja a figyelmet a téma megjelenésére Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty, Kölcsey műveiben, valamint további előfordulásaira Aranynál. Bőséges hivatkozása a nemzetközi szakirodalomra a további áttekintést itt szükségtelenné teszi.²⁵ A közvetlen magyar elődök közül Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula lírájára emlékeztetek csupán és természetesen Vajda János csillag-Hold megjelenítéseire.²⁶

17 Gintli Tibor: Ady beszédmódja az istenes versekben, Iskolakultúra, 2006/7–8. 29.

18 Kenyeres Zoltán: Ady Endre, A modern romantikus, Korona Kiadó, Bp., 1998.

19 Kis Pintér Imre: Adyról dióhéjban, idegeneknek, Jelenkor, 1988/1. 27.

20 Az összevethetőség kérdéséhez ld.: Halász Előd: Nietzsche és Ady. Második átdolgozott kiadás, Ictus, Szeged, 1995. (Danubia, Bp., 1942.) Továbbá: P. I. G.: Az Edgar Poe-i életérzés Ady Endre költészetében II. (Motívumvizsgálatok), Act. hist. litt. Hung. XVI. Szeged, 1978. 71–79.

21 Poe verseit az E. A. Poe összes versei, Kétnyelvű klasszikusok alapján idézem. Bevez.: Lutter Tibor, jegyz.: Radó György, Corvina, Bp., 1959.; A Poe-kultuszról ld. Elek Artúr: Edgar Poe, Nyugat kiadás, Bp., 1910.; ld. még az Ulalume című vers elemzését: Karácsony Endre:

Asztralte-Diana-Psziché, in: Baudelaire ajándéka, Jelenkor, Pécs, 1994. 190–217.

22 Jelképtár, szerk.: Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András, Szemadán György, Helikon, Bp., 1995. (5. kiad.) 95.

23 Szimbólumtár, szerk.: Pál József és Újvári Edit, Balassa Kiadó, Bp., 1997. 208–209.

24 Vö. Ady Endre: A belgák című prózai írása. Budapesti Napló, 1906. aug. 15. In: Ady Endre az irodalomról, szerk.: Varga József és Vezér Erzsébet, Magvető, Bp., 1961. 160–162.

25 Szörényi László: „Álmaim is voltak, voltak...” Tanulmányok a XIX. századi magyar irodalomról, Akadémiai, Bp., 2004. 171–174.

26 Ld. Tábor Ádám: A szomorú és az egyenes csillag, Vajda János és Ady Endre kozmo-misztikus költészetéről, győri Műhely, 2006/5. 64–66.

Ady Hold-képeinek a forrásvidékét részben tehát itt is megeljük, de érdemes emlékezni Tamás Attila megjegyzésére, amit Ady *Kocsi-út az éjszakában* című verse kapcsán tett: „A hold amúgy is magában hord valami önmagán túli jelentést lelkivilágunkban...”²⁷ Az induló Ady költészetének (Versek, 1899; Még egyszer, 1903) – mint Kenyeres Zoltán fogalmaz – „nyelve, ritmikája, képkészlete a korabeli verses köznyelv két nagy áramlata közül a népies dalimitációhoz áll közelebb.” (A másik „a városias slágerimitáció”).²⁸ Az Új versek (1906) összeállításakor azonban biztos kézzel kiemelte az „átmenet kötetből” (Kenyeres Z.), a Még egyszer-ből a hat legjobb verset. Szempontunkból érdekes lehet A könnyek asszonya – bár újra nem közölt – első strófája, melyben hangulatfestő elemként szerepelnek a sorok: „Ott hömpölyög holdfényben a folyó, / Tengert keres, rejtett, sötét vizűt, / Két remegő, bús árny úszik azon: ...”²⁹ Említendő, hogy az 1903-as kötetben, a Dankó című versben jelenik meg szintén hangulati elemként a „holdas” jelző, hasonlóan romantikus reminiscenciákkal: „Tele van a szívem... Holdas enyhe éjjel” stb. Ez a gyakran előadott darab a híres szegedi cigányprímást köszöntötte 1900-ban.³⁰ E korai költői korszakában Ady maga is érzi verseinek formai hiányosságait. *Bóka László* fölfigyelt ilyen értelmű önreflexióra például a *Misztérium* című versében: „Csak az a mély és szent igazság, / Amit magába rejt a lélek, / Idétlen semmi, játszi hívás, / Amit leírok, elbeszéllek.”³¹ – Valóban kevés jel mutat akkor az invenciózus költői vénára, és nem érezzük azt még az Új versekben megjelentetett, a Jehan Rictus strófáiból című átköltésekben sem.³² Vannak ugyan a versben nagybetűs szimbólumok (Kiméra, Titkom, Sorsom stb.), de inkább csak a századvég hagyományaként, semmint valóban adys nóvumként. A hold-képzet is feltűnik itt hasonló eszközként: „Úgy kél föl bennem, mint nyáreste Holdja, / Úgy lobog, mint a fáklya csodafényben, / Ő az én lelkem lobbantó koboldja.” (Igaz ugyan, hogy érzékelünk halovány előképet a sorokban, ami nagy átalakulás után majd A Mindent hurcolva [1914] záró strófájában köszön vissza.) Mégis Komjáthy Jenőre emlékeztet a forma, és a ké-

pek majdani jelentőségére csak a kiteljesedett életmű ismeretében figyelhetünk föl.³³ De a mű romantikus és szimbolista jellege vitathatatlan, és Ady „magán-mítoszának” csírái is kiütköznek helyenként. Tamás Attila figyelmeztet idézett könyvében arra, hogy a költő „Mitológiája» mindvégig megőrzi a romantika bizonyos elemeit.” Hasonlóan vélekedik a motívumairól is, ugyanakkor jelzi, hogy valamelyest az szürrealizmus felé mutatnak azok, s az európai modernitás tablóján is figyelemreméltó helyet érdemelhetnek ki.³⁴ Erősen romantikus (szentimentális) jegyeket visel még a Vér és arany kötet több költeményének holdas témája. Háttér vagy „kellék”-motívum lesz pl. a Közel a temetőhöz „Holdas éjen” szintagmája. Erőteljesebb metaforát hoz a Nap-Hold kötődésre a következő sorokban: „A Nap húga, zöld szemű lány, / (Kit imádnak álomvitéztek) / Megszánt egy holdas éjjelen / És megigézett.” (A platán-fa álma) Ugyanebben a ciklusban (A Halál rokona) szerepel a jeles szavazati darabbá lett Sírni, sírni, sírni. A „Fázni holdas, babonás éjen”-sor jelzői a víziós-mitikus miliőt erősítik hatékonyan. Az ő Kaján-ciklus pedig már valóban bővelkedik a vizsgálandó képnek az előzőekhez képest újszerű változataiban. Az egyes darabok elemzése most nem feladatom. Utalok rá csupán, hogy a két, az alkotás folyamatát is megjelenítő vers, az Özvegy legények tánca és a Jó Csönd-herceg előtt címűnek több jelentős, a teljes Ady-mű megítélése szempontjából is irányadó elemzése ismert. Nem egy vizsgálat értékeli a kötetet Ady „legjelentősebb gyűjteményének”.³⁵ Megértve elfogultságukat, azt mégis túlzónak gondolom. Ugyanis, ami igaz lehetett Babits és Horváth János számára idézett munkáik írásakor, még 1909-ben, az, már a későbbi életmű ismeretében, nehezen tartható álláspont. Helyesnek vélem azonban, hogy Kenyeres Zoltán a „kibontakozás” kezdeteként tárgyalja a Vér és arany kötetet.³⁶ Halász Előd említett, 1942-es dolgozatában igen érzékenyen mutatja be Ady dramatikus „alkotó-mítoszának” fő vonásait. Nietzschével rokonítja, és a motívumot, a „Hold fehérségét”, „ezüstös hidegségét” a tett, az alkotás, „minden élet ellentétéként” jellemzi rendszerint az Ady-versekben.³⁷ Van azonban másjellelű meta-

27 Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig, Debrecen, 1998. (2. kiad.) 119.

28 Kenyeres Zoltán: Ady Endre, i. m., 11.

29 Az Ady verseket A. E. Összes versei (kritikai kiad.) I–III. alapján idézem. Sajtó alá rendezte Koczka Sándor, a III. kötet: K. S. és Kispéter András, Akad.–Argumentum Kiadó, Bp., 1969; 1988; 1995. – Az 1907 után keletkezett verseket (kritikai kiadás hiányában) Ady Endre művei I–II. alapján idézem. A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta: Láng József és Schweitzer Pál. Szépirodalmi, Bp., 1977. Használat összevetésül: A. E. Összes versei, Atheneum, Bp., é. n. [1930] Összeállította: Sárközi György.

30 A versről: Péter László: Ady nálunk, Somogyi-könyvtár kiad. Szeged, 1977. 11–16.

31 Bóka László: Ady Endre élete és művei I. Akadémiai, Bp., 1955. 199–200.

32 Vö. Tóth Árpád: Ady költészetének viszonya elődeihez és a francia modernekhez, Nyugat, 1919. febr. 16. – márc. 1. 351–361.; Korompai H. János: Ady Baudelaire-fordításai, ItK, 1977/4–6. 622–636.; Utóbb: Szegedy-Maszák Mihály: Ady és a francia szimbolizmus, in: Újraolvasó, Tanulmányok Ady Endréről, Anonymus, Bp., 1999. szerk.: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna, 106–107.

33 Ld. Németh G. Béla: A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez (Nyelvi és stílusproblémák), in: Mű és személyiség, Magvető, Bp., 1970. 542–582.

34 Tamás Attila: Költői világképek... i. m., 120–124.

35 Szegedy-Maszák Mihály i. m., 108.; utóbb: Veres András: Ady szimbolizmusának kérdéséhez, Iskolakultúra, 2006/7–8. 5.

36 Kenyeres Zoltán: Ady Endre, i. m., 30–34.

37 Halász Előd i. m., 59–92, 169–173, 230.

forikussága is a hold-alkotás kapcsolatnak. Részben a Jó Csönd-herceg előtt is felveti, az Özvegy legények tánca pedig erősíti azt a nézetet, hogy a Hold, a holdfény meg is teremtheti az alkotáshoz, a mű létrehozásához alkalmas „szerencsés körülményeket”, „a különleges kondicionált-ságot”. Erre is utalnak a „Bolond és fehér valahány. / Lesik a szent, tavaszi Holdat”-sorok és A platán-fa álma „Megerszánt egy holdas éjjelen” ezt is jelentő, nem pusztán hangulatkeltő szókapcsolata.³⁸ Az Özvegy legények tánca hold-képzete többjelentésű, szimbólumértékű metafora. A zaklatottsággal, félelemmel és a vibráló feszültséggel szemben reménybeli megnyugvást hozó ellenpontot is képez, így a majdani, a Torony az éjszakában (1914) Hold-képét is preformálja. A másik vonulata pedig, talán a Bolond, halálos éj Hold-megjelenítésével jellemezhető kép hangulati indítása, majd a háborús korszakra, az Emlékezés egy nyár-éjszakára (1917) című versben „megfestett” fenyegetően „csúfolódó” égitest ellenséges jegyeit hordozza dominánsan ugyanebben a motívumban. A Jó Csönd-herceg előtt sorait valóban a hangulati ambivalencia jellemzi: „Holdfény alatt járom az erdőt... // Óh, jaj, nekem, ha elnémulnék, / Vagy fölbámulnék, föl a Holdra.” De a Király István megjelölte „kettőség” (halál-szerelem) valójában – mint látjuk majd – még számos tartalmi jeggyel gyarapszik a későbbiekben.³⁹ Fontos Rába György megállapítása: „A hold képzete itt már a romantikus rekvizitum jelentésárnyalatával bővült”. Az értelmezést, mely szerint a „...fölbámulnék, föl a Holdra” lemondást jelenti az ábrándokról és az mintegy fizetség, „ár” az életért, a létezésért, nehéz elfogadni.⁴⁰ Véleményem szerint a metafora egyrészt az elnémulás rémképét erősíti, de jellemzőbben inkább a kor ún. „stílrantikájához” való kapcsolódás („holdfalók, ködevők”) elvetését, követésének képtelenségét demonstrálja. Az Özvegy legények... pedig valóban kulcsfontosságú lehet a Hold-motívum, -szimbólum értékelése miatt is. Eisemann György Ady mitológiáját elemezve fontos példát lát benne a görög mitológia Hold-animájának ébresztésére és előképét a későbbi Ady-művekben megjelenő változatoknak. Bemutatja, hogy a Hold női elem volta, az idő lunáris jellege, valamint a Nap-Hold szakralitása („szent Hold”) ad kulcsot a szimbólumokhoz.⁴¹ Fölfigyeltek Ady költészetének görög mitológiai reminiscenciáira korábban is. Ismét említtem Ba-

lázs Béla írását és figyelmeztetek Féja Géza napjainkban ritkán idézett Ady Endre végrendelete című tanulmányára, amelyben ezeket a sorokat olvassuk: „A görögség Európa immár önkéntelen s természetes öröksége, Ady pedig élni tudott ezzel az örökséggel. A késő Ady, a meditáló Ady mítoszt teremtett »görög módszerek«, tehát az ő mítosza egész szellemének szárnyalóbb »korszaka« új egységbe szabadulása.”⁴² Eisemann Kerényi Károly munkáira, mítosz-értelmezéseire alapozza érdekes fölvetéseit.⁴³ De érzi valószínűleg a görög hagyomány túlzottan tűnő hangsúlyozását, és a tudatosnak föltételezett elemek mellett az „öszönös-intuitív” alkotásmód jelentőségére is emlékeztet. A versre vonatkozó egyik konklúziója nagyon is helytálló: „A tánc a Holdra várás ígézetében zajlik, a »szent« Holdért folyik.”⁴⁴

A Bihar vezér földjén című Léda-versnek kitüntetett figyelmet szentel Halász Előd: „Az Ady vers a halált, az életteleniséget [...] fejezi ki” – írja, és a sorok ellentétező szerkesztésére idézi a „Jaj, be szépen süt a Hold” – versmondatot. Rámutat, hogy a „szépen süt” határozós szerkezet paradox módon a fenyegető „ezüstös hideg, holt-fehér” halálos színt asszociálja, majd ellentétezi azt a „Leszünk-e mi pirosak / S fölkelnek-e a dalok?” – sorokkal. A jellegzetesen adys színszimbolikát alkalmazó darab kérdései így állításba fordulnak, és az „életes” reményt erősítik.⁴⁵ A kötetben következő vers a Fekete Hold éjszakája.⁴⁶ Ez már valóban a görög tragédiákat idéző változata a témának. Ellenversnek érezhetjük – a Hold-kép is elüt az előző formától –, „anti-Léda versként” is felfoghatjuk ezt, a Bihar vezér földjén-nél egy hónappal korábbi művet. Az ismétlődő, a „Száll, száll fekete Hold” a lírai én bukását, a tragédiát nyomatékosítja. Múlt s jelen föltámadó holtjai („fölkelttek” – „fölkelnek”) dalolnak az Adyra jellemző, önmagát halottként, „önhalottságát” megjelenítő kép kontrasztjaként. – A kötetet záró ciklusban (A Holnap elébe) Ady még kétszer alkalmazza a lunáris képet igen különböző tartalommal, hangsúllyal. Az Álom egy Méhesről „Holdas képpel, ezer boggal, / Száz titokkal, ígérettel / Jön az Élet s csalogat” szófordulata némi iróniát hordoz, a megvetett, hívságos világot jellemzi csupán. Igen fontos viszont a motívum fejlődésének útját kijelölő, A Holnap elébe című vers egyik jellegzetes szakasza. A szintén dramatikus műben az „»Állj meg!«” – imperativuszra a „Vágok a sűrű-

38 Ld. Balogh László: Mag hó alatt, Bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe, Tankönyvkiadó, Bp., 1976. 45–46. 51.

39 Király István: Ady Endre I. Magvető, Bp., 1972. (2. kiad.) 315.

40 Rába György: Szimbólum és világnézet, in: Csönd-herceg és a nikkel számovár, Szépirodalmi, Bp., 1986. 15.

41 Eisemann György: A lírai én mitológiája Ady Endre költészetében, in: Ósformák jelenidőben, Orpheusz, Bp., 1995. 128–148.

42 Féja Géza: Ady Endre végrendelete, bevezető tanulmány, in: Jósások Magyarországról, Atheneum, Bp., 1936. 11.

43 Ld. Kerényi Károly: Görög mitológia, Gondolat, Bp., 1977., külö-

nösen: 127–137.; Értékes összefoglalás: Kocziszkó Éva: A mitológus Kerényi Károly, Valóság, 1987/7. 84–99.

44 Eisemann György: A lírai én mitológiája, i. m., 135.

45 Halász Előd: I. m., 172, 182.; Barta János a műnek a naiv balladára emlékeztető vonásaira mutat rá: Khiméra asszony serege, Adalék Ady képzett és szókincséhez, in: Klasszikusok nyomában, Akadémiai, Bp., 1976. 455.

46 Földes Györgyi a verset a Nyárdélutáni Hold Rómában kapcsán említi, s az oximoronok, „kvázi oximoronok” jelentőségére figyelmeztet e művekben, i. m., 45.

bozótnak, / Holdnak, pokolnak, fellegeknek” – sorok felelnek. A cikluscímként is kiemelt mű együtt jelent meg a Jó Csönd-herceg előtt-el (Budapesti Napló, 1906. október 14.), de annál jóval radikálisabb programmal lépett föl. Tudatosan a kötetet záró versek között kapott helyet. Véleményem szerint nem ötletszerű a Poe-élményt is alludáló, majdani háborús versek előképét fölfedezni benne (Vágta-tás a Holdnak és részben A csillag-lovas szekérből címűek, 1914.). Példa lehet ez majd a Hold-kép konvertálhatóságára is, mikor a motívum alakítása lényegében megtartja a formai elemet, a jelentése módosul a világgép s a költői mítosz változásával együtt.

Az első kötetekben kimunkált megjelenítések adták az alapot, hogy Az Illés szekerén kötetben a Hold-ábrázolás, a motívum használata kiemelt jelentőséget kaphasson. Intonálása a kötetben a Krisztus-kereszt az erdőn kezdő versszakában jelentkezik, a vershelyzetet formálja, „az otthonos kisvilág” (Keresztury Dezső) elemeire épít: „Havas Krisztus-kereszt az erdőn / Holdas, nagy, téli éjszakában”. – Megemlítem, hogy az életrajzi háttér nem felesleges e vers és általában sem az Ady-művek elemzésekor. (Már közvetlenül a költő halála után sokan sürgették, így Babits, Földessy, Móricz; utóbb pedig, a még idézendő művében, Schweitzer Pál szorgalmazta „a megbízható, tudományos igényű Ady-életrajzot”).⁴⁷ Nincs terem a mű elemzésére, így az élménylírara utaló jegyek vizsgálatára, az azokon építkező, majd azoktól erősen távolodó versív vázolására. Azt megállapíthatom mégis, hogy természetesen a fenséges táj, a régi szánút emléke versfakasztó élmény volt a konfessziós lelkiállapotot megörökítő darabhoz. De túllép a Hold-kép a hangulati funkción, későbbi alakváltozatait preformálja, s könnyen fölfedezzük benne a Kocsi-út az éjszakában szenzuális előképét is. Ugyanakkor nem feledhetjük, hogy az ismétléssel nyomatékosított, nagybetűs szimbólummá lett idő-ábrázolás szintén e versben indul – igaz, még konvencionális fogalmazásban – a jellegzetesen adys megjelenítések felé: „Miként az Idő, úgy röpültünk.” A téma kibontásában nagy szerepet kap a Hold-motívum. Az ekkor létrehozott formája nem csak e kötetnek – Rákos Péter kifejezését használom – „statikáját” és részben „dinamikáját” határozza meg, de megteremt a bázisát, lehetőségét a motívum kontinuitásának az életmű későbbi szakaszaiban is.⁴⁸ A közel azonos időben

(1908 elején) írt négy holdas darab (három közülük egy csokorba szerkesztve) „gazdagítja és módosítja egymás és a motívum »helyi értékét«”. (Tamás Attila)⁴⁹ A „Nagyon holdas most minden éjjel”-sor csak a leleplezéstől való félelmet érzékelteti a Léda ajkai között címűben; a Csók az ájulásig Holdja megelevenít, életre támaszt: „Mikor rásüt a Hold, megremeg...”; A szerelmesek Holdjának „ragyogni kéne”, de „a Hold fut / S elhal ilyen csókoknak látán.” Az előbukkanása a beteljesülést, egyben a tragikus végkifejletet hozná: „De meghalunk, ha / Ez éjjel meglátjuk a Holdat.” Mindhárom fent idézetnél erősebb a – kicsit korábbi – Halálvirág: a Csók szimbolikája, egyben előremutatóbb is benne a Hold-motívum szerepe. Ady szöfordulatával élve, „szerelmi csatát” támaszt: „Halálvirág, ha majd az első / Májusi Hold az égre följön... // Szent test-kelyhed nyisd ki a Holdnak.” A képnek mozgósító, teremtő ereje van, ami az alkotás-témában, -motívumban, pl. e kötetben, A fehér lótuszok című, bizonyos szecessziós ihletésű versben hoz létre, a műveket metaforizálva, ilyen sorokat: „Fehér lótuszok tündökölve / Hajbókolnak a nyári Hold előtt.” Emlékezzünk az Özvegy legények tánca rokon sorára: „Lesik a szent tavaszi Holdat.” És érdemes már most említeni, hogy a Mylitta-verseknek is az itt kialakított erős holdas-szerelmes képvilág adja majd az egyik kohéziós erőt.

Vitathatatlan, hogy forradalmas korélmény szülte Az utca éneke ciklus darabjait, Ady igen fontos, közösségi útkeresésének dokumentumait. Nem egy vers van köztük, amely a költő retorikai teljesítményének csúcseit is jelenti. (A Hadak Útja, A grófi szérűn)⁵⁰ Kevésbé sikerült A csillagok csillaga (Népszava, 1907. aug. 25.). „Nap, Hold, Vénusz lehullott régen...” Ennyi az égitestre utalás. A feltételezett közönség elvárta népies egyszerűségű, agitatív és patetikus hang ez, mégis fölé emelkedik mind a jobb, mind a baloldalon „népieskedők” szerette versezeteknek.⁵¹ (Érdekese, hogy Király Istvánnak a forradalmár Adyra hangolt monográfiái meg sem említik ezt a darabot.)

Korábbiakat idéz, majdani kulcsverseket előz A Halál lovai kozmikus, apokaliptikus víziója. Összefonódik itt a „Holdvilágos éjjelek”⁵² élettelen, hideg fehérsége és a csönd, „nesztelen” némaság-képzetek feszültségghordozó küldetése. Egyszerre vizuális és akusztikus a megjelenítés.⁵³ És jelen van a Hold- és a ló-motívumok együt-

47 Schweitzer Pál: Ady és Mylitta, Argumentum, Bp., 2000. 10, 182.

48 Rákos Péter: Ady költészetének „statikájáról” és „dinamikájáról”, in: Prágai őrvár, Kalligram, Pozsony, 1995. 57–71.

49 Tamás Attila: A költői műalkotás fő sajátosságai, Akadémiai, Bp., 1972. 204.

50 Ady forradalmi hitének értelmezéséhez ld.: Tamás Attila: Szecessziós természetkultusz és forradalmiság összefonódása az Ady-lírában, It, 1993/1–2. 214–229.; Németh G. Béla: Petőfi–Ady–József Attila? ItK, 1994/3. 363.; Schweitzer Pál megszívlelendő figyelmeztetése: „Tehát forradalomnak. Ne riadozzunk e szótól, illetve az általa jelölt fogalom-

tól. Ady szó- és fogalomtárában még egészen más tartalma volt neki, mint ahogyan a mi korunk értelmezi annyi csalódás után.” In: Ady és Mylitta, i. m., 323.

51 A kor hangulatához ld. Révész Béla: Ady trilógiája, Nova Irod. Intézet, Bp., 1935.; Hatvany Lajos: Ady I., Szépirodalmi Bp., 1959. 345.

52 Király István kiemeli: „Tartalmi elem volt, a mondandóhoz tartozott itt a »holdvilágos éj«”, Ady Endre II. i. m., 239–240.

53 Halász Előd Ady kifejező művészetét túlnyomórészt vizuálisnak tekinti: i. m., 66–70. Magam az akusztikus vonásait hasonló erejűnek gondolom.

tes használata, egymást erősítő korábbi vonulata. Része, pillére a későbbi, a Bolond, halálos éj és A távoli szeke-
rek szemléletének, eljut majd egyik útján Az eltévedt lo-
vas képvilágához, másfelől a Torony az éjszakában han-
gulati töltéséhez.

A Szeretném, ha szeretnének kötetben (1909) to-
vább erősödik a Hold-motívum dinamikája. A Léda-
kapcsolat válságának érzékletes megjelenítése a Hiába
hideg a Hold című kitérő vers (Két szent vitorlás
ciklus). A távolodásnak és a „meg akarlak tartani”-
vágynak ambivalenciája; az inkább hála, mint szere-
lem finom érzékeltetése. Az akkor már „hideg Hold” és
az „Egyszer / A mi óránk forrón ütött”-kontrasztja a
vers fő, de korántsem egyedüli jelentése. A Hold válto-
zásában is állandó és az „egy utcájú”, mégis „sokféle”
idő, a két szimbolikussá érlelt motívum ellentétezve
egészíti ki egymást. Nemcsak időn, de téren kívülsé-
get is sugallnak: „Nincs már Közel és nincs már Tá-
vol.” Képei majd visszatérnek, hiszen az összetartozást
jelképező, a „Csillagunk a hideg Hold”-gondolat ké-
sőbb a Mylitta-versekben jut fontos szerephez. És föl-
figyelhetünk arra is, hogy Ady egy év múltán, A föltá-
madás szomorúsága című nagy összegzésében így fo-
galmaz: „De hol a Távol, hol a Közel / S hol vannak
köztük / Állomások?” – Adynak a Hold járásához igen
kötődő idő/tér szemléletéhez e motívumpár használata
ad kulcsot. Csírájában, konvencionálisabb képként, ott
volt már a Krisztus-kereszt az erdőn soraiban, látjuk az
öröklét relativizmusát érzékeltetve később, a Nyárdél-
utáni Hold Rómában világérzésében, majd a bizonyo-
sabb eternitás tudatosulásának megjelenítéseként a To-
rony az éjszakában két sorában:

„A Hold sokféle tornyot látott,
Sohse sietett, sohse késett”

A már többször említett, a Bolond, halálos éj szava-
lati darabként, megzenésítve mint „Ady-dal” igen nép-
szerű volt egy időben. Érdekes azért is, mert több elté-
rő jellegű motívumot ötvöz: Hold, éj, fehérség, Halál,
ló. A Halál rokona ciklus (Vér és arany) életérzése kap
benne újra hangot. De az impresszionisztikus, öt stró-
fás műben a „bolond színek” és „édes illatok” éjén
nem a Hold halott fehérsége, hanem éppen lángoló, tü-
zes lény a hangsúlyozott; a népmesék paraszat abra-
koló táltosaira emlékeztet. A vers lendületének
crescendója, a Holdnak ez a megformálása egyszer
fordul elő Adynál, és igen ritka a színek, hangok és il-
latok, az érzékek ilyen tobzódása is:

54 Ld. Karácsony Endre: Asztralte–Diane–Psziche, i. m., 190–217.;
Balogh László: A „távozó léptű férfi-ember” szerelemfilozófiája,

„A Hold talán tüzet evett,
Lángot evett, tüzet evett
Ez a vén, gethes paripa.
Égnek a nyarga fellegek:
Be tüzes lett ma a világ.”

Más ugyan a vershelyzet és az érzelmi telítettség,
mégis a sorok nem csak A Halál: pirkadat-ra utalnak, de
A Kalota partján eszközhasználatára is emlékeztet ez a
Monte Carlóban született kis remekmű (Nyugat, 1909.
márc. 16.). A pár hónappal későbbi, a Hosszú az erdő szin-
tén az űzöttség verse. Az életrajzi vonatkozásokról nem
szólok. De a költő ellen indult hajsza, a „körvadászat” ér-
zékletes szcenikája mellett megérdemli a figyelmet az „Éji
Hold-buvóval” tipikusan adys, fuzionáló szó szerkezet.
Hasonlóan a címadó, A Hóvár-bércek alatt neologizmus-
hoz. (Teller Ede gyakran idézett emlékezése Ady szóössz-
szetételei és a magfúzió ötletének kapcsolatáról szemléle-
tes és megható példája a költészet hatalmának.) – A szexu-
ális fűtöttséget „látomásos allegóriával” (Horváth János
nyomán Király István) jelenítik meg az utóbb említett vers
sorsai: „A Hóvár-bércek alatt, / Hol süt a hold...”. Vizio-
nált, bizarr táj ez: „Csók-csatatér”. Önmetafora a „szerel-
mi patak” két partját összekötő „éji palló”. Sok reá nagyon
jellemző romantikus „kulisszat” halmoz itt Ady szinte fes-
tői eszközökkel, mint korábban Edgar Poe tette. Másrészt
fölfigyelhetünk a palló-híd önstilizációra, amit Balogh
László vizsgált részletesen.⁵⁴ A lehetséges előképek földí-
zése helyett érdemes utalni a Nagy László-vers „túlsó
part” – szerelem, mára klasszikussá lett képére:

„S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!”

Az Egyre hosszabb napok ciklust a Valaki utánam ki-
ált című vers intonálja erőteljes halmozással, fokozással,
ellentétezéssel: „Bércek, tavak, folyók, sinek, / Bámész,
új népek, új napok”. A zaklatott életforma és lelkiállapot,
a végletek keresésének tükre a vers. Az élőbeszédet is
imitáló alakzatot, a zeugmát alliterációval is kiemeli:
„Napot lesek ma hegytetőn / Holnap Holdat egy új uton”.
Hasonlót figyelhetünk meg később A perc-emberké után
című versben: „Robogok honról rejtett vonaton” stb. Ki-
rály István elemzése sokrétűen mutatja be ezt az életér-
zést. Alapos értelmezését most is idézhethetném, de megke-
rülhetetlen utalni rá a Kocsi-út az éjszakában című, bizo-
nyosan kulcsjelentőségű, szemléleti és talán poétikai for-
dulatot is jelentő, 1909. augusztus 10. táján született vers
esetében.⁵⁵ Helyes idézni itt a művet:

Alföld, 1977/11. 87, 92.
55 Király István: Ady Endre I., i. m., 568–569., II. 228–231.

„Milyen csonka ma a Hold,
Az éj milyen sivatag, néma,
Milyen szomorú vagyok én ma,
Milyen csonka ma a Hold.

Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.

Fut velem egy rossz szekér,
Utána mintha jajszó szállna,
Félig mély csönd és félig lárma,
Fut velem egy rossz szekér.”

Most a Király István megállapításait is hasznosító elemzésekre utalok. Elsősorban *Szigeti Lajos Sándor* vizsgálatára, az utóbbi értelmezések közül pedig *Vadai István* és *Angyalosi Gergely* tanulmányait vélem fontosnak említeni.⁵⁶ Szigeti írja dolgozatának kezdetén: „...annak vagyunk tanúi, amikor egy vers nem a saját »környezetében«, saját ciklusában lelné [így] meg a helyét, hanem azon – a cikluson, köteten – kívül, egy későbbi korszak versei között.”⁵⁷ Különösen egyetértek a meglátással, hogy az „Egésznek” („egészeknek”)⁵⁸ fragmentálódását a Hold gömb alakjának csonkaságával példázza a költő. Ez pedig a Hold-kép szimbolikus alkalmazásában bekövetkezett minőségi változást is jelzi. De ha felidézzük a már vázolt motivikus előzményeket és a verssel közel azonos költői korszakban született művek Hold-Idő-tér szemléletét, ahogy Szigeti is teszi, észrevevesszük, hogy a motívum jelentésszerkezetének változása nem kiszámíthatatlan hirtelenséggel következett be. Hiszen jelezte viszonyítási funkcióját, a belső értelmi-érzelmi világ leképezésére alkalmas jellegét számos, már idézett darab az Özvegy legények táncától, A fehér lótuszokon át a Bolond, halálos éjig és a két hónappal későbbi, a Hiába hideg a Hold címűig. És valóban előre is mutat a háborús versek gondolkodás- és látásmódjára, A halottak élén kötetre. Az *Ősz muzsikája* című vers (Világ, 1915. okt. 17.) kezdő sora például így szól: „Most is együtt a Csönd s a Lárma”. Nem vitás azonban, hogy egyik csúcса, kiteljesedése van jelen ebben a versben a Hold szimbolikus motívumnak, és egy

időre ez a folyamatosságának lezárása is. Miképpen a Szeretném, ha szeretnének kötet utolsó verse is bejelenti a befejezést: „Most pedig elnémulunk”. Nem veti el azonban az újrakezdhetőség lehetőségét sem: „Fogunk talán még csöndbe törni”.

A Minden-Titkok versei kötet egy évvel a fent idézett vers után jelent meg 1910 december közepén. Nem alkalmazza ekkor a költő a Hold-motívumot a létérzést megjelenítő eszközként, és ritkán van jelen az majd a következő, talán „visszaesést” (?) is mutató kötetekben (A menekülő Élet, 1912; A magunk szerelme, 1913). Ady vélhetően ráérezett e képi motívum, szimbólum már kivívott, komoly presztízsére, és méltó alkalmazást keresve, mintegy „tetszhalott” állapotban tartja majdnem két évig. A Minden-Titkok versei gyűjtemény, más szempontból, igen nagy jelentőségű mégis. A szemléleti egysége minőségi változást hozó korpuszá tette. Az idő-tér, valamint az azok által is meghatározott Minden-élmény (Titok-Isten) a teljes magyar költészetbe hozott új kvalitást.⁵⁹ A lunáris képzet „holdudvarába” tartozó, Az egyenes csillag című versnél nem időzve, A menekülő Élet kötet három „holdas” versére térek. A távoli szekerek és az Én, szegény magam azonos időben keletkezett (1911 tavaszán). Az utóbbiban a megvilágosodást, a rádöbbenést segíti a már évekkal korábban megformált hangulateltelő kép: „Sorvasztó, álmatlan éjjelek / Holdfényénél fölujjongva látom: / Csak én szerettelek.” A szűz Pilátus minden addigig képest is kiemelten „Én-ciklus”; a *Vajthó László*-i „Én, Ady Endre” kötet címet adó szemlélet ebben érvényesül talán a legteljesebben. – Talányos mű azonban a harmadik, a Távoli szekerek. Földessy az Ady Lajos által leírt életrajzi vonatkozásokat említi, és Kosztolányi korai versének hatására mutat rá. (Angyalosi Gergely idézett írása pl. egy kései Kosztolányi-verssel hasonlítja a Kocsi-út az éjszakában képeit.) Kenyeres Zoltán a „metafizikusságot már-már mitologikussá növelő mozzanatokra” utal és A Halál lovai című, 1908-as verssel rokonítja joggal.⁶⁰ Egy városi éjszakának a hold járásához igazodó, látszólag realiztikus leírása az „életkép”-szerű darab: „A Hold egy óra múlva jön föl” kezdettől a „Leesik a Hold elfáradva”-sorig, a Nap fölkelteig: „S a Nap, mint bíbor, kerek, / Kacagó csoda hág az égre:”. A „fehér Holdfény” a magasból összeköti, belátja és átfogja a „szen-

56 Vadai István: Megkétszerezett magány, Ady Endre két versének összehasonlító elemzése, A Tisztatáj Diákmelléklete, 2001. április (77. sz.); Angyalosi Gergely tanulmányának egyik mondata pedig így szól: „Királynak a versről tett konkrét megfigyeléseit [...] túlnyomórészt helytállóan tartom: az, amit az ímént »ideológiai keretnek« tituláltam, nem érvényteleníti magát a műelemzést.” Az egésztől a részig, Ady és Kosztolányi egy-egy verséről, Alföld, 2006/10. 30–36., idézett hely: 31.

57 Szigeti Lajos Sándor: „Minden Egész eltörött” ... i. m., 33.

58 Ld. Kenyeres Zoltán elemzését: Ady Endre i. m., 44–46.

59 Ld. Gintli Tibor: A Minden élmény jelentősége Ady lírájában, It, 1994/1–2. 33–45.; Török Lajos elemzését a kötet prologusának (kihagyott) teljes szövegéről: A hang és a titok, Újraolvasó, Tanulmányok Ady Endréről, i. m., 141–146.

60 Földessy, i. m., 161.; Angyalosi G., i. m., 30–36.; Kenyeres Z.: Ady Endre, i. m., 73–74.

dergő” várost és a „nyikorgó”, közelítő „távoli szekereket”. Szenvtelen, rideg, fehér, halálos holdfény nyomja bélyegét a világra. Idegenségtudat ez, amely már nem romantikus: „modern helyzetdal”; a XX. századi életérzést manifesztálja. Egyáltalán nem mellékesen telített a mű szociális tartalommal is, közlése a Vasárnapi Újságban talán ezért is volt fontos.

1911. június elején született, hamarosan a Nyugatban jelent meg a Nyárdélutáni Hold Rómában. A Hiába hideg a Hold-ban hasonlóan kifejezett érzelmi ambivalencia, a kihűlő Léda-szerelem témájának variánsa egyrészt a vers: „S a Hold már ismer minket, / Vigyorog s nem hevít:”. (Egy év sem telik el és előbb Ady csodálatos lélekábrázolása, képalkotásainak egyik remeke, a Valaki útravált belőlünk kerül az olvasók elé, majd követi „a legkegyetlenebb vers, amit asszonyhoz valaha írtak” [Schöpflin Aladár], a szakítást kimondó, az Elbocsátó, szép üzenet.) Ez is a mű. És persze sokkalta több. Az antik európai kultúra apoteózisa, s a „be minden élet mindegy” rezignált elfogadása egyben. Most korántsem A Mindegy átka dacosan ellenszegülő hangja ez. – Ady nem a magyar „Róma-járók” (Szerb Antal) mindig valamelyest sznob elragadtatásával látta az „örök várost”. Megszóllaltatott a költőben azonban az „Urbs” az archaikus világhoz ezer szállal kötődő, a vibráló zaklatottságban megnyugvást kereső „modern” korélményt. A mű születéséről, a versfakasztó élményről, a miliőről érzékletesen tudósít *Elek Artúr*, szép esszét írt *Tolnai Gábor* stb. Alapos elemzését adja Király István, figyelemreméltó megállapításokat tesz róla Eisemann György. Legutóbb Földes Györgyi nagy erudícióval megírta, sok szempontú, már-már komplex vizsgálata vázolja a vers motívikus előzményeit (Bihar vezér földjén, Jó Csönd-herceg előtt), összeveti a másik jeles Róma-verssel, a korai, a Jártam már délen cíművel. (Előzményként emlékeztetésre érdemes lehet a Vér és arany kötetből, az Agg Nérol halála vershelyzete, utalása az antik Rómára.) Az *Idő*, az „örök visszatérés” tematikát elemzi Földes, és Mircea Eliade, Nortrop Frye nyomán a Hold-ábrázolás mitikus-mitologikus vonatkozásaira utal, „számottevő dominanciájára” mutat rá.⁶¹ Valóban a Nap-Hold közötti idő, az „unio mystica” (Eisemann) létesülésének, megképződésének verse a Nyárdélutáni Hold Rómában. Ezzel a kiküzdött gondolatisággal és eszköztárral reprezentatív bemutatása Ady „Mindén-élményének”, a mindenség magába lényegítése-tudatának.

61 Az említett írások: Elek Artúr: Ady Rómában, Nyugat, 1919. február 16. – március 1. 254–258.; Tolnai Gábor: Nyárdélutáni Hold Rómában, in: *Miért szép?*, Gondolat, Bp., 1974. 56–68.; Király István: Ady Endre II. i. m., 359–365.; Földes Györgyi: i. m., 44.

62 Meg kell említeni, hogy a sokáig lebecsült mű jelentőségére, művészi

„Sandítva száll Rómára
Fecske-raj követséggel,
Vigyorog vígan széjjel
Nyárdélutáni Hold.

Diadalok s romok,
Nap s Hold közé beszöve,
Hanyattan az Időbe

A volt és lesz idöket:
Be régen élek itt
S be minden élet mindegy
S a Hold már ismer minket,
Vigyorog s nem hevít:
Sandítva száll Rómára.”

Kiemelkedő mű a Nyárdélutáni Hold... a motívum metafizikus, szimbolikus tartalmú, az addigiakon túlmutatató látásmódja miatt is. A Kocsi-út az éjszakában képére, motívumára emlékeztet és „A Mindent hurcolva”-teljességigénynek a bejelentését előlegezi. Változásának ívét, dinamikáját próbálva meg fölvezetni, a motívum pilléreiként e három kulcsversre gondolok. Nem feledhetem az e versekben kiemelt motívumokat mindegyik periódusban erősítő, azokat mintegy felvezető, támogató mellék- és egyszerű- (hangulati-, kellék- stb.) motívumokat sem. Láthatjuk e „közeget” mindhárom fontos vers esetében. Egy-egy ilyen sűrítő összegzését a kép hordozta tartalmaknak (misztikus-mitikus, racionális-emozionális) – mint más hasonló esetben is láttuk – a motívum használatának időleges háttérbe kerülése követi.

A Margita élni akar (1912) verses regény, (poéma) vagy költemények sora, ugyan több korábbi Ady-motívumot is felelevenít (ló, harang, híd stb.), de a Holdképpel ritkán él. Ironikus felhanggal pl.: „És Hold-sütésnél vígan hitte el...” stb. Az önleírás jellegű (valójában – mint sokan rámutattak – csak látszólag az) mű emlékező formája eszünkbe juttatja a nagyváradi ihletésű, későbbi, A hosszú hársfa-sor képeit is.⁶²

Most azonban A magunk szerelme-kötet Beszélgetés a boszorkánnyal darabjának Hold-képénél kell megállnom. Dramatikus formája a Vér és arany két versére, a Bihar vezér földjén és a Fekete Hold éjszakáján címűekre emlékeztet. Enigmatikus, balladisztikus mű, talán olyan, amit *Pintér Jenő* szorgalmazott, javasolt később Adynak.⁶³ Fölveti újólag az *Idő* problematikáját, s az 1908-as, A Nincsen himnusza ellentétező formájára mutat vissza. – Sára

értékére hívta föl a figyelmet Nacsády József fontos tanulmánya, az Ady és az Arany-hagyomány, Act. hist. litt. Hung. Tom. XV. Szeged, 1977. 65–74.; Ld. még Imre László és Kabdebó Lóránt tanulmányait, in: Újraolvasó, Tanulmányok Ady Endréről, i. m., 147–157; 158–181.

63 Idézi: Király István: Intés... 2. 387.

Péter állapítja meg, hogy az említett két, rokon fogantatású verssel szemben a boszorkánynak most nincs meg a népmesei megfelelője, az „...inkább egy pajkos, mindenek ellentmondó, mindent a képtelenségig tagadó kacér tündér.”⁶⁴ A paradoxonok és oximoronok, a játékosból tragikusba forduló, antitéziseket felvonultató keserű Ady-vers megérdemelné az eddig jószerivel elmaradt, elmélyültebb elemzést is. A mű nem köthető valós személyhez, mint a Bihar vezér földjén, a Fekete Hold éjszakáján egyértelműen Léda-versek, vagy pl. a rendkívül érdekes, „páros szerzőjű” mű, a Feleselés egy asszony-verssel, ami a Mylittához írt művek egyik első darabja. A szempontomból most fontos strófáját idézem:

„(A Holdat a Nappal
láttad összebujni?)
»Láttam fehér szívet
Pirosra fakulni.« ”

Ha meseélmények nem is ihlették, a népdal jellegű, akkor közismert székely katonanóta Ady fülében csenghetett az idézett sorok megfogalmazásakor: „Esszebút a nap a hódda!... / A hód meg a csillagokkal...”⁶⁵ (Emlékeztetek, hogy ihlető élmény volt számára a „Befűtta az utat a hó...” kezdetű Tóth Kálmán-dal, a *Dénes Zsófia* emlegette „szekérnóta” is stb.) Az Ady-versben persze nemcsak ezt az egyezést fedezhetjük fel, de természetesen a Nap-Hold közötti idő mozzanatára utaló újabb jegyeket is, amelyeket megfigyelhettünk a Nyárdélutáni Hold Rómában mitikus sorait olvasva: „Nap s Hold közé beszöve, / Hanyattan az Időbe”. Említést érdemel az „Örök, ősi Idő”-fordulat (Az egyenes csillag) és fontos visszautalni „Az egy utcájú Idő, e zsarnok”-megfogalmazásra is (Hiába hideg a Hold). – Volt már szó A hosszú hársfa-sor képeiről (Ki látott engem?-kötet, 1914.). A helyszín a versekben ritkán megjelenített Nagyvárad, „»A Holnap« városa” (Dutka Ákos). Emblematisz sorát Dénes Zsófia egyik emlékezés-kötetének címéül választotta: „Akkor a hársak épp szerettek”.⁶⁶ A Nagyvárad-élménynek Ady prózájában viszont fontos szerepe van. Egyébként is érdemes újra és újra figyelmeztetni, hogy Ady verseihez gyakran, előképként hozzátartoznak nemcsak a publicisztikai alkotásai, de retorikailag, poé-

tikailag is hasonlóan fontosak az elemzéshez a remek novellái. Sára Péter is említ népmesei elemeket hasznosító írásokat.⁶⁷ De ki kell emelnem a kitűnő irodalomtörténész, *Bustya Endre* munkáját, a kutatáshoz ma is nélkülözhetetlen, az Ady Endre Összes Novelláihoz írt jegyzeteit. A hosszú hársfa-sor kapcsán motivikusan is megidéződik A Vér városa címen megírni szándékolt regénytörredéke Adynak (Nyugat, 1910. május 1.). Visszatérő motívum ott is a holdas kép: „De Magyarvár mégis augusztusban a legszebb éjszakánként, a fényes Hold segédelmével.”; „...a régi várfalakra a Hold emlékezően bámul”; „...ódon szögletei is ragyognak a hold alatt” stb.⁶⁸ Nemcsak hangulatfestő, de „Tartalmi elem volt, a mondandóhoz tartozott a »holdvilágos éj«” (Király István) ott éppúgy, mint itt a vers intonálásában – egyszer a második strófában – és a zárlatban megismételve a hangulat-motívumot:

„Poros a hosszú hársfa-sor,
Holdfényes a püspöki udvar,
Simulnak a városi párok,
Vonathoz futnak a kocsik.”

Ady életének, szerelmi lírájának az az igen jelentős szakasza következett el ezután, amelyet, egyik fő jellemzőjére utalva, a Mylitta-versek korának is nevezhetünk. Schweitzer Pál minden szempontból példaadó monográfiájában alaposan földolgozta az egyébként mostohán kezelt, alig említett, pedig sok „verset fakasztó” viszonyt. (Harminc múról van szó!) A költőnek Mylittával (Zwack Micivel) való, egy évnél hosszabb ideig tartó kapcsolatának történetét leírta, a műveket elemezte Schweitzer.⁶⁹

A szerelem ihlette versek jórészt a Ki látott engem?-kötet Őszi, piros virágok ciklusában, majd A halottak élén különböző helyein jelentek meg. Láthatjuk, hogy e művek egyik domináns motívuma a Hold. Bár korábbi változatok felelevenítése, mégis a képzet többes jelentésének kibontása, újraértékelése is. Megfigyelhetjük a motívum egyik típusa, jelesül a szerelmi témához kapcsolódó vonulata sokszínű kiteljesedését és ugyanakkor lezárását is. Érdemes rámutatni, hogy a Csinszka-versekben Ady csak egyszer – igaz, akkor igen nagy nyomattal (Vágtatás a Holdnak) – használja a szimbólummá

64 Sára Péter: Meseélmények, mesemotívumok Ady költészetében, in: Tegnapi és holnapok árján, Tanulmányok Adyról, Petőfi Irod. Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1977. 155.

65 Az I. világháborús katonadalt többször idézi pl. Méhes György a *Szép szerelmek krónikája* című regényében, Ulpius-Ház, Bp., 2006. 126, 139.

66 Ld. Dutka Ákos: „A Holnap” városa, Bp., 1955.; Dénes Zsófia: Akkor a hársak... Bp., 1957.

67 Sára Péter ezeket sorolja: A Fekete Bimbi, Anitta a jósónő, A dumb-ravai lóvásár, i. m., 154–155.

68 Ady Endre Összes Novellái, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Bustya Endre, Szépirodalmi, Bp., 1961. 1096–1097, ill. jegyzet: 1366–1367. Egyébként Bustya tematikus összevetései a versekre és a novellákra vonatkozóan is sokszor hasznosíthatók gyűjteményekben.

69 „Mylitta a babiloni mitológiában a természet istennője, melynek lényege és kultusza hasonlított a görög Aphroditééhoz.” Ld. Pallas Nagy Lexikon XII. Bp., 1896. 894. Idézi: Schweitzer: Ady és Mylitta, i. m., 131.

érett motívumot. Más mondandók megfogalmazásakor viszont nagyon erőteljes lesz a szerepe (Emlékezés egy nyár-éjszakára, Torony az éjszakában, A Mindent hurcolva). A Mylitta-szerelem négy egyműnek tűnő, kimondottan holdas verset „sarjasztott”. (Igaz, más darabok is utalnak asszociálhatóan a képzetre: Ifjú sirályi kedvek, Feleselés egy asszony-verssel, Aki magának él.) Ezek keletkezésük sorrendjében: Keserű imádságok Mylittához IV., Vándor téli Hold, A fogyó Hold, s majd jóval később, a Vörös tele-Hold emléke. A Keserű imádságok... még a Ki látott engem?-kötetben kapott helyet, a többi „holdas vers” már a következő kötet, Ceruza-sorok Petrarca könyvének ciklusában jelent meg. Schweitzer komoly filológiai apparátussal bizonyítja, hogy az utóbbi három mögött közös az ihlető élmény. Számomra most a Hold-kép jelentéskörében bekövetkezett változás az érdekes. Az első, az 1913 őszi született versben erotikus képzetek adja a „cinkos” hangulati elemet az égitest: „De cserzett, fájó ajkam szeretné, / Ha szép estjén a cinkos Holdnak / Befuthatná áhított tested: / Szeretlek.” (Keserű imádságok... IV. Bűn, ha kiburkollak) A következő háromban az érzelmi lángolást, annak hamvadását, majd a korábbi érzés újra megélését jelképezi a Hold változása: „Nekem a tele-Holdak, / Az együtt-nézettek, / Szépek lesznek, mert szépek voltak” (Vándor, téli Hold); „Merre jár most a fogyó Hold / S boldog töltjén hogyha nézte, ... // Az Ég e rokkant vitézét, / Kit olyan ó s jó ketten nézni?”, majd a záró strófában:

„Merre jár most a fogyó Hold?
Ifjú hitek, vén emlékek,
Bűnös üdvök, üdvös vétkek
Fogyó, rokkant, hű katonája?” (A fogyó Hold)

Vitathatatlan az előzőkkel azonos fogantatás, a közös élmény, de a Vörös tele-Hold emléke, azaz a második „tele-Hold” nem hideg fehérségű és nincs „cinkos” szexuális utalása sem, s a „boldog töltjén”-re emlékező romantikus, nosztalgikus hangulat sem sajátja már. A korélmény (1915 őszi), de az alkotói mód, a poétikai szemléletváltozás is teszi, hogy az ihlető, a három év előtti, még hitet adó Holdnak most vörösen izzó, hamvasztó lényegét idézi a költő. A Mylittával való újbóli találkozás tényénél már sokkal súlyosabb gondolati, érzelmi válság szüli a zaklatott sorokat, s teteti fel a reményvesztett kérdést: „Hamvadunk még, vagy már elhamvadtunk?”. Fontos az is, hogy a Hold-kép, -motívum miként alakult át ekkorra a költő változó asszociációs szemléletében. Hiszen egykor „Lángot evett, tüzet evett / Ez a vén, gethes paripa.” (Bolond, halálos éj), s lett a volt remények „fogyó, rokkant, hű katonája”. Az 1914 nyarán

született Hold-kép pedig sztoikus egykedvűséggel szemlélődő „mennyei, bölcs omnibusz” már a Torony az éjszakában képi világában. – Nem mondható, hogy a Mylitta-korszakban valamiféle minőségi változást regisztrálhatnánk a Hold eredendően romantikus képiségéhez viszonyítva. Noha ilyen fordulat – mint láttuk – volt már korábban. Most árnyaltabb, artisztikusabb formában, de a korai hangulati elem dominanciájával jelenik meg újra az égitest az idézett néhány, jórészt elégius hangulatú Mylitta-darabban.

A Vágtatás a Holdnak (Nyugat, 1914. júl. 16.) viszont fontos Csinszka-vers. Gyakran idézett alkotás és olykor a kép átalakulását is jelzően elemzett, egyik reprezentatív opusza az életműnek:

„A Hold váró és biztató
S mi ketten sokkal több vagyunk, mint az Élet,
Sokkal hívőbb a lelkiünk,
Sokkal kacagóbb, remegőbb, sokkal mélyebb.

Holdnak, mint minden jó vitéz,
Holdnak vágok és nyargalok tele Holdnak,
Mögöttem ott-hagyott, vén,
Unott és lusta éveim gyalognak.”

Több jellegzetessége emlékeztet a vers lírai énjének a most ismét idézendő, az Edgar Poe Eldorádójában megjelenített lovas alakjára:

„Ott messze túl,
A Hold kigyúl,
Az Árnyak Völgye vár ott.
Vágtass el, el.”

(Kosztolányi Dezső újraköltése)

Adynál azonban az Edgar Poe-i reminiscenciákat nemcsak a Hold-, a lovas-, harang-, vagy a fehérség-, tóképekben mutathatunk ki. Az 1910 tavaszán írt, A rémesék uhuja kapcsán is gondolhatunk A holló miliőjére. Aligha véletlen, hogy Poe-nak ez az elméleti művét, A műalkotás filozófiáját is „illusztráló” darabja visszhangra talált a magyar költőnél. A holló híres refrénje, a „sohamár”; „sohasem” ugyanis Ady *Himmusz a Tavasz-nak* című verse négy strófáját záró soraiiban köszön vissza: „Ilyen harsány sohasem.”; „S kongó jószág sohasem.”; „S nem leszek más sohasem.”; „Nem tudsz lenni sohasem”. – Van azonban folyamatossága a Vágtatás a Holdnak képi megjelenítésének a hatvanas évek magyar lírájához mutatón is. *Buda Ferenc* megrendítő, a *Roham* című oratorikus verskompozíciója több szöveggel is

métli, formálja újra az adys létélményt.⁷⁰ Példázza azt is, hogy líránk sokáig, szinte máig őrzi romantikus hagyományait, részben palidonikusan is emlékeztette a századelő hangjára. Így átível történelmi kataklizmákat, későbbi, újszerű esztétikai szemléleteket („izmusokat”), felbukkant s letűnt ideológiákat:

„Vagyok bátor jó vitéz
megyek hídon által
öklelőzöm ördöggel
birkozom halállal”

Király István – Pintér Jenő már említett levelét is idézve – az Ady-vers balladai hangját emeli ki. Joggal sorolja Goethe *Erlkönig* című művét a példái közé.⁷¹ Kétségtelen az is, hogy az előző és a következő korszakok holdas verseivel szemben ekkor a Hold-téma mint motívum már – a háborús készülődés ellenére is – a megújulásba vetett remény szimbólumává lett. Szemlélete a fohász-formába öntött Új s új lovat szárnyaló hitével rokon. A Hold komplex eszköze most a költői attitűd kifejezésének („Holdnak vágok...”). Az Egész, a Minden, a teljességigény megjelenítője már a szimbolikus motívum. Schweitzer Pált idézem: „Ady szimbólumainak legtöbbje, de különösen az utolsó alkotó-periódusra oly jellemző szintetikus szimbólumok [...] egymást kiegészítő részmozzanatok eredőjeként képződnek, állnak össze.”⁷² A Vágtatás a Holdnak lunáris képzelete jelzi, hogy Ady háborús lírájában – mikor a szimbolikus motívumok száma egyébként csökken, és azok egyeneműbbé válnak – a Hold-motívum meghatározó szerepű lesz, de ezzel együtt próteuszi jellege is erősebben mutatkozik meg. Hiszen él a „tele Hold” mozgósító jellege, de „bölc” resignált arcát is mutatja már, s lesz gúnyos, „csúfolódó” is. Majd elérkezik a költővel való azonosuláshoz, mélyebb tartalmakkal, mint a korábbi önstilizációk („Az Isten sújtott s kedvelt szörnyetege” stb.). „A Nap koránkelt Holdja, én”-sor pedig a költő „megbéklyózott kiáradni akarása” (Barta János). Egybefoglalja „a Minden-igény és a teljesség-távlat” megélhetetlenségét, a bukásra predesztináltság hangulatát hordozza már ekkor.

1918 augusztusában jelent meg A halottak élén kötet. A sajtó alá rendező Hatvany Lajos majd négy és fél év költői terméséből válogatott be, hagyott ki műveket, olykor versrészleteket a rendelkezésére állt bőségből. Szerkesztői ízlése (lehetőségei) éles vitát kavart. Nem szükséges kitérnem rá, Földessy és Babits polemikus megnyilatkozásaira utalok csupán. Döntései a művek mai elem-

zöit is dilemma elé állítják. Motivikus folyamatrajzom szempontjából ez egyszer mégis kedvezőnek mondható, hogy a Hatvany számára akkor bizonyosan nehezen elfogadható mű, A Mindent hurcolva majd csak a Földessy szerkesztette, posztumusz, Az utolsó hajók (1923) kötetben kapott helyet. A halottak élén négy „holdas verse” közül három közvetlenül a világháború kitörésének döbbenetében született (1914. júl. közepe – november). A szerkesztő remek érzékkel tette viszont a prológust követő első helyre a kötet egészét emblematikusan meghatározó remekművet, az Emlékezés egy nyár-éjszakára címűt (első megjelenése: Nyugat, 1917. márc. 1.). Fontosabb elemzéseinek az értékelése vagy csak a felsorolása sem feladatom most.⁷³ Arra viszont utalnom szükséges, hogy – talán a versek megírása között eltelt idő, az érlelődés hozta – az Emlékezés...-ben karakterizált Holdkép nem csak erősebben antropomorf a kötetben másutt megjelenteknél, de a különbség az „emberhez” való viszonyában is nyilvánvaló:

„Csúfolódóbb sohse volt a Hold:
Sohse volt még kisebb az ember”

A halottak élén kötet és a ciklus címét adó vers, valamint a Torony az éjszakában egymás mellett áll a versgyűjteményben (válogatásban). A holdas képek erejével, motivikusan is erősítik a hatását. Az előbbiben megjelenő, az Adynál már jól ismert „éjféli holdfény” most azonban tágabb és mélyebb jelentését kapja az addigi szimbolikus értéknek: „Életes, drága jó fiúk, / Óh, halottakként ébredők, // Fejükön az éjféli holdfény / Eget-verő, fényes sisak”. Király István elemzése jól mutatja be, a korábbi, sokszor egyszerűsítő értelmezésekkel szemben, a vers többszintű szerkezetét.⁷⁴ Magam arra figyelmeztetek, hogy a Hold küldetése is többes: Fehér fényessége a korai halál-versek atmoszféráját eleveníti; glóriát idéző képességétől nem vitatható a konkrét háborús élményre, a hősi halottakra való utalás, de nyilvánvaló a „holdfény”-nek az alkotásokat, a meg nem született műveket támasztó, „életesítő” funkciója is. Az a töltése éled újra – súlyosabb, asszociatívabb tartalommal –, ami a korábbi művekben, pl. A platán-fa álma, az Özvegy legények tánca, A fehér lótuszok című versekben az alkotáshoz méltó és alkalmas „kondicionáltságot” létesíti. Másrészt valóban Az elbocsájtott légió, Az utolsó sereg, az Új, tavaszi sereg-számla stb. versek-katonák szimbolikája is jelen van a műben.

70 Elemzését ld. Székér Endre: Buda Ferenc, Forrás Kiadó, Kecskemét, 1996. 28–32.

71 Király István: Intés... 2., i. m., 387.

72 Schweitzer Pál: Ember az embertelenségben, A háborús évek Ady-ve-

seinek szimbolikus motívum-csoportjairól, Akadémiai, Bp., 1969. 37.

73 Részben ld. P. I. G.: „Legszebb csikónk...” Ady ló/lovas-motívumának szimbólumértékéről, Acta hist. litt. Hung. 28. Szeged, 1992. 32.

74 Király István: Intés... 2. i. m., 31–42.

A torony az éjszakában Hold-szemlélete – a fent jelzett kötődés ellenére – közelebbi rokonságot mutat A Hold megbocsát égitest képével, mint *A halottak élén* című versben megrajzolttal. Tartalmaz ítélező, megközelíthetetlen fölényt és kívülrőlállóságot, amivel a lírai én, a „versi narrátor” (Király I.) azonosul. A Hold megbocsát lunáris motívuma tehát valóban igen ambivalens:

„Savanyun, csonkán, nagy mező fölött,
Talán tizedszer ilyképp, megrabolt,
Balog utasként ballag át a Hold.

Forradásos mező, fukar, kopár,
Rothasztó testét gúnyos, halk, hideg
Fényével a Hold öntözgeti meg.

S mert Földre nézni csókért küldetett,
A Hold ujjongva, bízón kiragyog
S száz halál-bűnért küld bocsánatot.”

Szigeti Lajos Sándor figyelt föl rá, hogy „a Hold műnősítéseként a csonkaság” kiemelése – a kulcsjelentőségű, a *Kocsi-út az éjszakában* című darabon kívül – egyedül itt jelenik meg Ady Endre életművében.⁷⁵ Egyébiránt a „halk, hideg fényű” Hold megfestése erősen emlékeztet az Új versek, a Vér és arany és Az Illés szekerén kötetek halál-verseinek hangulatára. (A Halál lovai stb.) A „Balog utasként ballag át a Hold” alliteráló sor égitestképe pedig a Torony az éjszakában „Csak a Hold fog tovább döcögni,” lassú, nyugodt haladásával közeli rokon. A „gúnyos” jelzőjú Hold pedig jól érzékelhetően előzi az Emlékezés... „csúfolódó” Holdját. A vers gondolati, érzelmi fordulata után („Egy lány csókos férfiára borul.”) megint a korábbi, a Vágtatás a Holdnak reményt sugárzó égitest-képe jelenik meg: „A Hold ujjongva, bízón kiragyog...”. Így szemügyre véve már megállapítható, hogy a vers egyfajta összegzése a korábban és ekkor alkotott Hold-szemléletek leg többjének, ugyanakkor a romantikus örökség modern folytatását is láthatjuk benne.⁷⁶

A torony-, a Hold- és mindkettő kísérőjeként a harangmotívum – nézetem szerint is ebben a hierarchikus sorrendben – szorosan kötődik egymáshoz a háború küszöbén („1914. július derekán”) fogant, a *Torony az éjszakában*

című versben.⁷⁷ Király elemzése szembeállítja a torony és a Hold „világát”. Az utóbbiról írja, hogy abban „az idill jelenítődött meg. Felfénylett a kozmosz végtelen nyugalma.”⁷⁸ – Érdeemes volna persze Ady torony-képeit is nyomon követni az eddigi, láthatóan több jelentésű kiteljesedésig. (A föl-földobott kő, a Fogoly a vár toronyban, az Ifjú karok kikötőjében, A nagy Hitető versekre gondolok és pl. A *Torony-ember gyilkossága* című novellára.) – Érezhetjük részben idillikusnak is a vers Hold-képét, de mégis jellemzőbben kívülről, „felülről”, fehéren, hidegen szemlélő „e menyeyi, / Bölcs omnibusz”. Nincs részvét a nyugalmában „e kis Föld-csillagon / Elrendelések” láttán. S van a képpel költői azonosulás is, Ady alkotói fölénye, ami ott van A Hold megbocsát idézett indításában is. A költő a másik oldallal, az emberi világgal való azonosulását, majd a „rettenetes éjszaka” döbentő képeivel mutatja meg valójában, és az „elrendelések” változtathatatlan voltát panaszolva írja ugyanekkor „rezignáltan”⁷⁹ a biblikus szavakat: „Vigyázók, hiába vigyáztok, óh, jaj, vigyázók, hiába vigyázunk, mert újra és újra leesik a sárba az Embernek arca.” (Ésaiás könyvének margójára, Világ, 1914. aug. 9.)

A motívum fonalát követő áttekintés végén A Minden hurcolva, a címében oximoronnal élő vers záró sorainak Hold-megjelenítésére kell térnem, jelesül a képre, amit e dolgozat címéhez kölcsönöztem:

„A mindig nyugtalan Mindennek
Bolond, kicsi heroldja, én,
A Nap korán-kelt Holdja, én, (kiemelés: P. I. G.)
Ki holtáig borzonja a Mindent.”

A mű érdemi megközelítésére egyedül Schweitzer Pál vállalkozott két – ellentmondástól nem teljesen mentes – monográfiájában.⁸⁰ Nyomatékkal figyelmeztet, hogy a vers, bár csak a posztumusz kötetben kapott helyet, keletkezési ideje az előbb idézettel közel azonos (Nyugat, 1914. augusztus 1.). Példás, ahogy szót ejt Ady „alkalmi neologizmusáról”, a „borzonja”, „borzong, borzad” jelentéstartalmú igéről. Az „ellovan” (A ló kérdez) hapax legomenonhoz hasonlítható ez is; egyike a költő nyelvi leleményeinek.⁸¹ Tagadhatatlan az egész művön végigrezgő konkrét érzet, a háború (a „rendelések”) félelme. De az sem vitatható, hogy az 1910-es, A Minden-Titkok versei, csonkán megjelent prologusában megmutatkozott „Minden-élmény” tér vissza sűrítettebben: „Olyan eggyek ők,

75 Szigeti Lajos Sándor: „Minden Egész eltörött”, i. m., 34.

76 Ld. Eisemann György: „Mégis új...” A romantikus költészet modern retorikája Ady lírájában, Iskolakultúra, 2006/7–8. 11–17., ih. 15.

77 Ld. P. I. G.: „Ha most húznád meg harangját szívednek...” i. m., 24–25.

78 Király István: Intés... 2. i. m., 96.

79 Ld. Kenyeres Zoltán: A rezignáció, Irodalomismeret, 2004/6. megj.: 2005. jan. 92–95.

80 Schweitzer Pál: Ember az embertelenségben, i. m., 120–121.; Schweitzer Pál: Szépség és totalitás, A szép fogalmának tartalma Ady utolsó alkotókorszakában. Akadémiai, Bp., 1980. 281–282.

81 Schweitzer Pál: Szépség és totalitás, i. m., 282. Megemlítem, hogy pl. Eisemann György és az ő tanulmánya nyomán Földes Györgyi is nyomda-, tollhiba folytán a „borzongja” alakban közlik: E. Gy.: A lírai én mitológiája, i. m., 147.; F. Gy.: i. m., 45.

oly nagyszerűek: / Isten és Titok, Élet és Minden.” Itt pedig: „S jelenem kell mindennek a Mindent.” Fontos a kiemelt képben Ady időszemléletének korábban kialakított, most felidézett mitikus jellege: „Nap s Hold közé beszöve, / Hanyattan az Időbe” (Nyárdélutáni Hold Rómában). Hasonlítható hozzá – ahogy Eisemann megállapítja – a Hiába hideg a Hold időszemlélete is.⁸² Nem árt emlékeztetni, hogy helyet kap a gondolatsorban ismét a korábbi vátesz-tudat újrafogalmazása, a Már előre rendeltetem életérzését visszhangozva: „Testem, ez a kényes szerzőm, / Mint valami ördögös posta, / A Most-Idők rémületeit / Előre és magával hozta.”⁸³ Megláthatjuk benne a közös vonást a majd az 1916 nyarán, a feleségéhez írt, a Nem feleltem magamnak című, összegző darab el- és leszámoló hangjával is. Egyfajta „hitvesztés” az, a prófétai küldetés feladása, az önmagába vetett, addig látszólag rendíthetetlen bizodalom megingása:

„Bizony lelkem,
Én az Életet elejtem,
Én magamat már elrejttem.

Ki nem »fejtem«:
Megint rossz szó. Elfeleltem
Ezt és mindent. Nem feleltem
Magamnak.”

Helyesen tulajdonít kulcsszerepet az idézett műnek *Kulcsár Szabó Ernő*, amikor a „későmodernség” szemléleti fordulatának előképét is látja benne, és Kosztolányi Dezső kései korszakának alkotásával, az Ének a semmiről világlátásával veti össze.⁸⁴

Ady Endre önmitizáló (önstilizáló) Hold-képe A Mindent hurcolva című versben mutat – nem előzmények nélkül, mint látjuk – radikális megújulást. A kezdeti romantikus reminiscenciájú, de erősen az alkotáshoz, a létrehozandó műhöz kötődő (alkotói processzus) képzet az azonosulásra, egyben a világ szemlélésére és láttatására alkalmas eszközzé válik a háború előestéjén. Így lesz – a korábbi korszakok Hold-képeivel szoros rokonságban – Ady jellegzetesen építkező mitológiájában – „kozmoszában” önszimbólummá a motívum. Összefogja ekkor az alkotói léthelyzetet és a kívülről szemlélő világlátást. A „Mindenségnek”, vele önmagának is a lényegi egységét tömörítő víziós kép, szimbólum itt a Hold. Megmutatja az egyben Ady akkori

szemléletének egyszerre világnézeti és esztétikai (poétikai) dezilluzióba váltását. – De miként a környező Ady-művek és a magyar költészet későbbi perspektíva-keresései mutatják, nem lezárása ez sem az egyén és a világ összeegyeztethetőségéért folytatott vívódásnak, különösen pedig nem az egységük formába öntéséért indított újabb küzdelemnek. Schweitzer Pál lényeglátóan fogalmaz Ady törekvését illetően: „A Mindent hurcolva az a vers, mely a társadalmi élet extenzív totalitásának teljes értékű belső megélését és művésziileg alakított kifejezését hitvallásszerűen tudatosítja, ami viszont a költőnek önmaga minden egyetemessé történő formálásakor ennek világnézeti és művészi hitelét biztosítja (tehát a verset a lírai reakció hierarchia legmagasabb pontjára állítja) ...” (Kiemelés az eredetiben).⁸⁵

Összegzésül elmondható, hogy a Hold-kép végigkíséri az életművet, és A Mindent hurcolva önszimbólumban teljesebbé válik ki sokértelműen. A formai elem alig változik, „jelentésszerkezete”, „üzenete” azonban döntő mértékben alakul át. A motívum használata annak „statikus és dinamikus” voltát is demonstrálja.⁸⁶ A Hold-kép alkalmazása a költő szemléletében bekövetkezett változásokat is plasztikusan érzékelteti ugyanakkor. Eisemann György szavaival: „...e költészet sok vonatkozásban egyszerre teljesíti ki a romantikus hagyományokat, s nyit horizontot a huszadik századi modernség felé.”⁸⁷

Ady Endre költői életművét lezáró korszakának Hold-képe úgy is beíródik a XX. század vége és az új évezredünk hajnalának poézisébe, ahogy részben *H. Nagy Péter* láttatja az „Ady-palimpszesztek” vizsgálva.⁸⁸ De Ady lunáris motívuma ott élt már előképként, „tartalmi elemként” Csokonai verseiben, így A tihanyi ekhóhoz filozofikus soraiban is. És nem hiszem, hogy elrugaszkodna a fantáziánk, ha meglátnánk az Adynál megjelenített Hold-képzetnek mint kifejező eszköznek a *József Attila* gondolati költészetébe épült változatát. A nagy verstablókra gondolok: Külvárosi éj, Téli éjszaka, Esmélet-ciklus. „Ezek a versek, mint némely Ady-korszakéi a válság szülöttei” – írja *Németh G. Béla*.⁸⁹ Hozzáteszem, hogy e művekben a háborús Ady-lírával rokon korélményt sugalló Hold-ábrázolásokat sűrűn lelhetünk. Olyan komplex képre is találunk, ami Ady lunáris motívumának szinte teljes ívét sűríti egy versmondattá. A Téli éjszaka két sorát idézem ismét, befejezésül:

„Ezüst sötétség némasága
holdat lakatol a világra.”

82 Eisemann György: A lírai én mitológiája, i. m., 141.

83 Értelmezését ld. Halász Előd: Nietzsche és Ady, i. m., (1995²) 287–288.

84 Kulcsár Szabó Ernő: Az „én” utópiája és létesülése, Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában, Újraolvasó, Tanulmányok Ady Endréről, i. m., 23–25.

85 Schweitzer Pál: Ember az embertelenségben, i. m., 122.

86 Ld. Tverdota György megfogalmazását. In: József Attila, i. m., 15.; Rákos Péter idézett művét.

87 Eisemann György: A lírai én mitológiája, i. m., 148.

88 H. Nagy Péter: Ady palimpszesztek. In: Ady-kollázs, Kalligram, Pozsony, 2003. 123–238.

89 Németh G. Béla: Petőfi–Ady–József Attila? I. m., 364.